

Recensie van Heleen Toringa, *Uitspraken beweren niets* (uitgeverij SWP)

Peter Venmans

De bundel met filosofische columns *Uitspraken beweren niets* van Heleen Toringa begint en eindigt met een vriendschappelijke brief aan Hannah Arendt (1906-1975) waarin de auteur zich bekent tot Arendts kritische manier van denken, oordelen en begrijpen. In de twintig tussenliggende stukjes komt de naam 'Arendt' echter niet zo vaak voor. Toringa bespreekt daar onderwerpen via andere denkers: 'verwondering' via Cornelis Verhoeven, 'dankbaarheid' via Paul van Tongeren, 'generositeit' via Descartes, 'irrationaaliteit' via Daniel Kahneman, enzovoorts. Deze veelheid aan thema's maakt deze bundel ook interessant om te lezen. Je krijgt geen systematische uiteenzetting van één concept maar twintig verschillende aanzetten tot kritisch denken. Want als er in de veelheid van onderwerpen één centraal thema te ontwaren valt, dan is het toch 'kritisch denken'. Met Hannah Arendt als belangrijke inspiratiebron.

Het is een cliché, maar vandaag is kritisch denken meer dan ooit van het grootste belang. We leven immers in een wereld die steeds sneller verandert en steeds onoverzichtelijker wordt. Daarbij komt nog het fenomeen van het oprukkende 'fake'-nieuws. Leven we in de tijd van de 'post-truth'? In elk geval kunnen we niet zomaar vertrouwen op wat ons in de media en op het internet voorgeschoteld wordt. We zullen moeten leren om kritisch naar de wereld te kijken en niets voor waar aan te nemen voordat we het grondig onderzocht hebben. Maar wat houdt dat kritische denken precies in?

In bepaalde onderwijsopleidingen biedt men kritisch denken aan als een aparte module. Je kunt er, na afloop van de cursus, een certificaat voor krijgen. Heel vaak komt deze cursus neer op een vorm van denkfoutanalyse. Wie de logische fouten in iemands betoog ziet, slaagt voor het examen en als je zelf geen logische fouten maakt, heb je goed geredeneerd. Een dergelijke, op de logica gebaseerde opvatting van kritisch denken is in het onderwijs succesvol omdat ze een methode aanbiedt die gemakkelijk te formaliseren valt. Je kunt op een eenvoudige manier determineren wie wel en wie niet slaagt voor de competentietest. De hele moeilijkheid is echter dat kritisch denken iets anders is dan louter logisch denken. Logisch denken veronderstelt weliswaar een bepaalde intelligentie, maar Hannah Arendt zou hierbij opmerken dat je heel intelligent kunt zijn en toch lijden aan gedachteloosheid, dit wil zeggen: aan een gebrek aan kritisch denken. Je kunt perfect redeneren, volgens alle regels van de kunst, en toch niets van de wereld begrepen hebben.

Heleen Toringa is zelf werkzaam als docent kritisch denken en ethiek bij de opleiding Communicatie van Avans Hogeschool en worstelt met dit soort lastige vragen. Natuurlijk is er niets tegen denkfoutanalyse, maar daarmee wordt het denken nog niet vanzelf kritisch. Daarvoor is er méér nodig. Je moet bijvoorbeeld niet alleen de inhoud van een redenering analyseren maar ook de communicatieve intentie van de spreker. Wat dóét iemand eigenlijk als hij iets zegt? Welk standpunt neemt hij in? En welke gevoelens worden daarbij geactiveerd? Anders gezegd: kritisch denken is niet alleen een zaak van logica maar ook van pragmatiek, niet alleen over de inhoud van beweringen maar ook over inzicht in hoe communicatie werkt.

Kritisch denken betekent dat je oog hebt voor het intersubjectieve, het relationele, met andere woorden: voor de wereld. Voor Hannah Arendt was de wereld de plaats van het 'tussen'. Niet de mensen zelf droegen haar aandacht weg, niet hun individuele gevoelens of opvattingen maar de al dan niet betekenisvolle relaties die mensen met elkaar aangaan. Kritisch denken is nagaan hoe het gesteld is met de verhoudingen tussen de mensen, en die zijn voor Arendt op de eerste plaats politiek van aard. Als je Arendt helemaal zou willen volgen, schieten deze columns misschien een

beetje tekort, omdat ze vooral filosofisch zijn en niet zozeer politiek. Ze gaan meer over denken, vooroordelen, waarheidsspreken, rationaliteit en irrationaliteit dan over de wereld om ons heen. Waarmee natuurlijk niet gezegd is dat ze niet interessant zouden zijn. Wel integendeel.

Uitspraken beweren niets is, zoals gezegd, een bundel filosofische columns en geen systematische uiteenzetting van een bepaald concept. De kracht van dit boek ligt dan ook niet in het formuleren van aannemelijke antwoorden maar op het stellen van vragen. Want daar begint natuurlijk alles mee: met het stellen van een bepaald soort vragen. Gedachteloosheid is de afstomping van het vermogen om kritische vragen te stellen. Kritisch denken begint met verwondering over datgene wat is en verontwaardiging over datgene wat anders zou moeten zijn. In *Uitspraken beweren niets* zit vooral heel veel verwondering.